

Şihâbuddin el-Mercânî'nin Kazan Bölgesinde Kılınan Havl Namazı Hakkındaki Görüşlerinin

Değerlendirilmesi

The Evaluation of Şihâbuddin al-Mercânî 's Views on the Havl Prayer Performed in the Kazan Region.

Dr. Öğr. Üyesi Hakan TAHTACI

htahtaci@mehmetakif.edu.tr

Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Hadis Anabilim Dalı

Burdur Mehmet Akif Ersoy University, Faculty of Theology, Department of Hadis

 [0000-0002-0657-6268](https://orcid.org/0000-0002-0657-6268)

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received

29 Kasım/November 2023

Kabul Tarihi / Accepted

1 Şubat / February 2024

Yayın Tarihi / Published

15 Mart / March 2024

Atıf Bilgisi / Cite as:

Tahtacı, Hakan. "Şihâbuddin el-Mercânî'nin Kazan Bölgesinde Kılınan Havl Namazı Hakkındaki Görüşlerinin Değerlendirilmesi", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/1 (Mart 2024), 284,310.
<http://doi.org/1051702/esoguifd.1397801>.

İntihal / Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by least two referees and scanned via a plagiarism software.

Copyright © Published by Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi /Eskişehir Osmangazi University, Faculty of Theology Bütün hakları saklıdır. / All right reserved. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/esoguifd>

CC BY-NC 4.0 This paper is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial License

Etik Beyanı / Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu, yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği ve bu araştırmanın desteklenmesi için herhangi bir dış fon almadıkları yazar tarafından beyan olunur / It is declared by the author that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study; that all the sources used have been properly cited; that no external funding was received in support of the research.

[1051702/esoguifd.1397801](https://doi.org/1051702/esoguifd.1397801)

Şihâbuddin el-Mercânî'nin Kazan Bölgesinde Kılınan Havl Namazı Hakkındaki Görüşlerinin Değerlendirilmesi

Öz ► İslâm inancında, imandan sonra öne çıkan önemli unsurlardan biri ibadettir. Müslümanlar, Allah'a olan saygı ve sevgilerini ifade etmek amacıyla ibadet yoluyla O'nun rızasını elde etmeye çabalarlar. İbadet, Allah ve Rasûlü tarafından belirlenen özel davranış biçimlerini yerine getirme gayretidir. İslam âlimleri, ibadetlerin belirli şart ve şekillerle yapılması gerektiği konusunda ittifak halindedirler. Namaz, İslam'ın temel şartlarından biri olup bu prensiplere dayalı en bilinen ibadet örneğidir. Ancak, zaman içinde bazı topluluklarda ortaya çıkan uygulamalar sünnet ve bid'at tartışmalarına yol açmıştır. Örneğin, 19. ve 20. yüzyılda Kazan Türkleri arasında yaygın olan havl namazı, dönemin âlimleri arasında ihtilafa sebep olmuştur. Şihâbuddin Mercânî'nin 19. yüzyılda yaptığı detaylı açıklamalar, bu konuya ışık tutmaktadır. Ancak günümüze kadar havl namazı ile ilgili akademik bir değerlendirmenin olmaması konunun incelenmesini gerekli kılmaktadır. Çalışma, Mercânî ve havl namazıyla ilgili özet bir bilgilendirme sunarak, Mercânî'nin havl namazına dair görüşlerini, delillerini ve vardığı sonuçları incelemeyi amaçlamaktadır. Bu bağlamda, delillerin hadis ilmi perspektifinden değeri ve vakiya olan delâlet potansiyeli tartışılmaktadır. Geçmişte benzer bir namazın klasik eserlerde yer almaması göz önüne alınarak, Hz. Peygamber ve ashâbının kıldığı namazlarla havl namazı mukayese edilmektedir. Böylece havl namazının kaynağı ve hükmü konusunda elde edilebilecek sonuçlar belirlenmektedir. Delillerin incelenmesi Kazan bölgesinde havl namazının kılınmasında Hanefî fıkıh eserlerinin etkisini gösterirken, aynı zamanda Şîa rivayetlerinin bu uygulamada etkili olduğu sonucunu ortaya çıkarmıştır. Havl namazı, Şîa rivayetlerinin Sünnî fıkıh ve ahlak eserlerine geçişinin örneklerinden biri sayılabilir. Mercânî'nin tanımladığı şekilde bu namazın Hanefî doktrininde mubah kabul edilebileceği, ancak uygulamada dini bir dayanağının olmamasının, onu bid'at-ı izâfî kategorisine sokabileceği çalışmada belirtilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Rivâyet, Havl Namazı, Tecdîd, Mercânî, Bid'at.

The Evaluation of Şihâbuddin al-Mercânî 's Views on the Havl Prayer Performed in the Kazan Region

Abstract ► In Islamic belief, one of the prominent elements following faith is worship. Muslims strive to attain the pleasure of Allah through worship as a means of expressing their respect and love for Him. Worship is the effort to fulfill specific behavioral patterns determined by Allah and His Messenger. Islamic scholars unanimously agree that worship should be performed in accordance with certain conditions and forms. Prayer, being one of the fundamental requirements of Islam, is the most well-known example of worship based on these principles. However, certain practices that emerged over time in some communities led to debates on Sunnah (traditions of Prophet Muhammad) and bid'ah (innovations in religious practices). For instance, the Havl prayer, widespread among the Kazan Turks in the 19th and 20th centuries, caused disagreement among scholars of that period. Detailed explanations made by Şihâbuddin al-Mercânî in the 19th century shed light on this matter. Nevertheless, the absence of an academic assessment of the Havl prayer until today makes it necessary to examine the issue. This study aims to provide a summary of Mercânî 's views, evidence, and conclusions regarding the Havl prayer by offering an overview of Mercânî and the Havl prayer. In this context, the value of evidence from the perspective of hadith science and its potential reference to the case are discussed. Considering the absence of a similar prayer in classical works, a comparison is made between the Havl prayer and the prayers performed by Prophet Muhammad and his companions. Thus, the study aims to determine the source and ruling of the Havl prayer. The examination of evidence indicates the influence of Hanafi jurisprudential works on the performance of the Havl prayer in the Kazan region, while also revealing the impact of Shia narrations on this practice. The Havl prayer can be considered an example of the transition of Shia narrations into Sunni jurisprudential and ethical works. The study suggests that,

as defined by Mercânî, this prayer may be considered permissible in Hanafi doctrine, but the lack of a religious basis in practice could classify it as an innovated practice within the framework of relative bid'ah.

Keywords: Hadith, Narration, Tajdîd, Haval Prayer, Mercânî, Bid'ah.

Giriş

Türk-İslam genel yerleşim bölgelerinin kuzeydoğu kısmında bulunan Kazan vilayeti, Volga (İdil) nehrinin Kazan (Kazanka) nehriyle birleştiği bölgede, eski Bulgar Devleti toprakları üzerine kurulmuştur. Şehir ismini Kazan nehrinden alırken, Kazan Devleti'ne de ismini vermiştir. Tarihi Kazan Devleti, günümüzde Tataristan, Çuvaş Cumhuriyetleri, Vot (Udmurt), Mari (Çirmiş) Muhtar Ülkeleri, eski Simpir ve Penza vilayetleri ile Başkırđistan Cumhuriyeti, Perm, Vyatka, Nijniy-Novgorod, Samar, Sarı-tav, Sarı-tin (Tsaristin), Tambov ve Zıryan vilayetlerinin bazı kısımlarının oluşturduğu bölgede yer almaktadır.¹

Bölge nüfusunu Bulgarlar, yerleşik hayata geçmiş Türk kavimlerinden müteşekkil Kazanlılar, askerî gruplar halinde buraya gelip yerleşen yarı göçebe Türk Uygurları ile Fin kavimleri oluşturmaktadır.² Kazan Türkleri ise yukarıda kapsamını belirttiğimiz alanlarda yani tarihi Kazan ülkesinde yaşamakta olan ve Orta-İdil şivesi (Kazan Türkçesi) ile konuşan bütün Türklere verilen ortak addır.³

İslâm'ın bölgede tanınması, komşu Mâverâünnehir'e Kuteybe b. Müslim (ö. 96/715) komutasında gelen cihad ordusu ile başlamıştır.⁴ Ancak Kazan bölgesinde İslâm'ın resmi din haline gelmesi Bulgar Hanı Almış (Almuş) Han'ın Müslüman olmasıyla (310/922) mümkün olmuştur. Böylece Bulgar Devleti, ilk Müslüman Türk Devleti unvanını kazanmıştır.⁵

Bulgar Devleti Moğol istilaları sebebiyle yıpranmış ve Batu Han'ın kumandasındaki Moğol-Tatar istilasıyla birlikte, yerine Altın Orda Devleti kurulmuştur. Altın Orda Devleti'nde de İslâmiyet yayılmış ve Batu Han'dan kısa bir süre sonra Berke Han (1257-1266) döneminde

¹ Nadir Devlet, "Kazan Hanlığı (1437-1552)", *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, (İstanbul: Çağ Yayınları, 1989), 9/ 344.

² Reşit Rahmeti Arat, "Kazan", *İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1977), 6/505; Mehmet Görmez, *Musa Carullah Bigiyef*, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1994), 9-10.

³ Kazan isminin verildiği diğer vilayetler için bk. Aynuddin Ahmerov, *Kazan Tarihi*, (Kazan: Beyânu'l-Hak İdaresi, 1909), 5-7.

⁴ Mustafa Çağatay Uluçay, *İlk Müslüman Türk Devletleri*, (Ankara: Milli Eğitim Basımevi, 1975) 106-107; Bahriye Üçok, *İslam Tarihi Emeviler-Abbâsiler*, (Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1979), 56-57.

⁵ Ahmet Taşağıl, "İdil Bulgar Hanlığı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000) 21/472-474.

İslâmiyet resmen kabul edilmiştir. Böylece Moğollarla birlikte bölgeye gelen Kıpçak Türkleri sayesinde, bölgede geniş bir Müslüman-Türk unsuru oluşmuştur.⁶

Altın Orda Devleti 14. asırda siyasi mücadelelere sahne olmuştur.⁷ Zayıflayan devletin son hükümdarı Uluğ Muhammed kendini bağımsız Kazan Devleti'nin hükümdarı ilan etmiştir. Böylece bölgede ikinci Müslüman-Türk Devleti olan Kazan Devleti kurulmuştur. Uluğ Muhammed bölgedeki asıl tehlikenin Moskova Knezliği olduğunu düşündüğü için seferlerini Moskova'ya yönelterek onları yenilgiye uğratmış, fidye ve haraca bağlanmıştır.⁸

Uluğ Muhammed'den sonra Kazan Devleti'nin Moskova karşısında siyasi ve askeri üstünlüğü azalmış, 1487 yılında Kazan şehri Ruslar tarafından ilk işgale uğramıştır. 1552 senesinde ise Kazan Devleti tamamen yıkılmıştır. Tarihte eşine az rastlanır bir katliam ile Türkler bölgede zor durumda bırakılmıştır.⁹

Ruslar, Kazan Devletinin ilhakından sonra ilk defa Müslüman bir tebaaya sahip olmuşlardır. Bu anlamda bocalayan Ruslar, Müslüman halkı sindirmek ve Hıristiyanlaştırmak için her türlü zulme başvursalar da çabaları sonuçsuz kalmıştır. Bu sebeple politika değiştirerek Müslüman-Türk tebaaya daha yumuşak bir tutum sergilemeye başlamışlardır. Bunu fırsat bilen Kazanlılar 18. asırdan itibaren ticaret alanında güçlenmiş, kültürel ve ilmi yönden gelişmelerle bunu devam ettirmişlerdir. Dinî ve millî kimliklerini korumaları için uygun bir ortam mahiyetinde telakki ettikleri bu dönemle birlikte Kazan'da tecdid hareketi hız kazanmıştır. Tecdid hareketi ile birlikte eski usûl eğitime ve mollaların geleneksel tavırlarına karşı çıkan ilmî bir grup oluşmaya başlamıştır. Onların ana gayelerinden biri Kitab ve sünnetten uzaklaşan halkı tekrar bu iki kaynağa döndürmek, bid'at ve hurafelerden arındırmaktır.¹⁰ Ancak halkın genelinin mutad ameli haline gelen bid'atler karşısında olumsuz bir tavır sergilemenin sosyal açıdan, olduğu hal üzere devam ettirmenin ise dini hassasiyetler açısından zor bir durum olduğu bilinmektedir.

⁶ Devlet, "Altın Ordu", *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, 9/ 141; İbrahim Maraş, *Türk Dünyasında Dinî Yenileşme (1850-1917)*, (İstanbul: Ötüken Yayınları, 2002), 17-18.

⁷ Timur ve Toktamış arasındaki mücadele için bk. Devlet, "Altın Ordu", *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, 9/117-119.

⁸ Arat, "Kazan", 6/506.

⁹ Arat, "Kazan", 6/515-516; Akdes Nimet Kurat, "Rus Hâkimiyeti Altında idil-Ural Ülkesi (Eski Kazan Hanlığı ve Başkurt İli XIX. Yüzyıla Kadar)", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi* 23/ 3-4, (1965), 91-126; Beydilli, "Rusya", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 35/257.

¹⁰ Akdes Nimet Kurat, "Kazan Türklerinin Medeni Uyanış Devri", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Dergisi*, 24/ 3-4, (1966), 96-97; Maraş, *Türk Dünyasında Dinî Yenileşme (1850-1917)*, 20-21.

Bid'at, geniş ve dar kapsamlı olarak iki şekilde tarif edilmektedir. Geniş kapsamlı tarifte: "Hz. Peygamber'den sonra ortaya çıkan her şey bid'attir." Bu geniş tarif bid'atin iki kısma ayrılmasını zorunlu hale getirmiştir. Buna göre Hz. Peygamber'den sonra ortaya çıkmış olsa da yapılmasında mahzur bulunmayan meseleler bid'at-ı hasene; yapılması uygun olmayan işler ise bid'at-ı seyyiedir.¹¹ Bid'atı dar kapsamlı olarak tanımlayanlar ise, "Hz. Peygamber'den sonra ortaya çıkan ve dinle ilgili olup ilâve veya eksiltme özelliği taşıyan her şey" diye tarif etmişlerdir.¹² Görüleceği üzere bu ihtilâf terimsel bir anlaşmazlık olup ikisinde de yasaklananlar, dinden olmadığı halde din adına ve dine uymayan sonradan ortaya çıkarılanlardır. Çünkü her iki taraf da dinden olmadığı halde sonradan ortaya çıkan ve dine uymayan dinî inanç ve uygulamaların reddedilmesinin gerekliliği konusunda görüş birliği içindedir.¹³

Neticede bid'at-i seyyie ya da mutlak bid'at olarak tanımlanan uygulamalar kendisinden sakınılması gereken fiillerdir. 19. ve 20. asırlarda Kazan bölgesinde hâkim düşünce ve tavır karşısında oluşan fikirlerin eserlerde işlenmesi ile birlikte, bölgedeki bazı adetler gün yüzüne çıkmıştır. Bu adetlerin bazıları diğer Müslüman ülkelerde mevcut fiillere benzerlik gösterirken bazıları ise bölgeye has bir hal almıştır. Sünnet ve bid'at bağlamında bölgede konu edilen meselelerden biri de Mercânî (ö. 1889) tarafından dile getirilen ve Kazan câmilerinde umûmen kılınan havl namazıdır.

Çalışmada akademik mecrada henüz konu edilmemiş olan havl namazı gündeme taşınarak, Mercânî ve havl namazı hakkında kısa bir bilgilendirmeden sonra Mercânî'nin havl namazı konusundaki görüşleri nakledilecek, meseleye dair getirdiği deliller ve vardığı sonuçlar belirlenecektir. Konuya dair getirilen delillerin hadis ilmi açısından değeri ile vakiya delâletinin imkânı tartışılacaktır. Geçmişte aynı isimle kılınan bir namazın klasik eserlerde de nakledilmemiş olması sebebiyle, Hz. Peygamber ve ashâbı tarafından kılınan ve ümmet tarafından devam ettirilen farz, vacip ve müstehap namazlar ile havl namazının kılınış şekli mukayese edilecektir. Böylece havl namazının kaynağı ve hükmü konusunda varılabilecek sonuçlar belirlenecektir.

¹¹ Rahmi Yaran, "Bid'at", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2008), 6/129-131.

¹² Kazanlı âlim Rızâeddin b. Fahreddin'in görüşü de bu yöndedir. Bk. Rızâeddin b. Fahreddin, *Dinî ve İctimaî Meseleler*, çev. Ömer Hakan Özalp (İstanbul: Özgü Yayınları, 2017), 267.

¹³ Yaran, "Bid'at", 6/129.

1. Şihâbüddin el-Mercânî (1818-1889)

Şihâbüddin el-Mercânî, 19. yüzyılda Kazan Bölgesinde etkili bir İslam âlimi ve ıslahatçı olarak tanınmaktadır. Doğum tarihi 15 Ocak 1818'dir (7 Rebiülevvel 1223). Hakkında daha çok kullanılan Mercânî nisbesi, ailesinin Mercân köyüne yerleşmesinden gelmektedir. Mercânî, dinî ilimlere ilgi duyan ve birçok ilim erbabını barındıran bir aileye mensuptur.¹⁴

Mercânî, Arapça ve kıraat ilimleriyle babasının medresesinde çocuk yaşlarında tanışmıştır. Daha sonra fıkıh, kelim, mantık, hadis ve belâğat dersleri almıştır. Eğitimine ek olarak Arapçasını geliştirmek amacıyla Arapça eserleri defalarca mütalaa ettiğini kendisi belirtmektedir.¹⁵ Kazan bölgesinde aldığı eğitimi yeterli görmeyen Mercânî, meşhur medreselerin bulunduğu Buhara ve Semerkant bölgesinde eğitimini tamamlamaya gitmiştir. Çeşitli medreselerden dersler almış ancak Kur'ân ve hadis ilimlerinin yeterince okutulmamasını sebep göstererek eleştirilerde bulunmuştur. Kazan'a dönüşünden sonra müderrislik yapmış, ilmi çalışmalarına devam etmiştir. Ayrıca Tatar Muallim Mektebi'nde dini ilimlerin öğretilmesine katkıda bulunmuştur. Mercânî, 1880 yılında hacca gitmiş, İstanbul'u ziyaret etmiş ve bazı İslamî ilimlerin öğretilmeye başlandığı okullara katkıda bulunmuştur. Ayrıca İzmir ve İskenderiye'yi ziyaret etmiştir.¹⁶ İslamî ilimlerde yetkin öğrenciler yetiştirmek amacıyla kendi medresesinde eğitim vermeye devam etmiştir. Aynı zamanda eserler yazmış ve ölümüne kadar ilme hizmet etmiştir. Mercânî, 18 Nisan 1889'da vefat etmiştir.¹⁷

Mercânî, İslâm ilimlerindeki geniş bilgisi, eleştirel düşünce yeteneği ve öğrencileri üzerindeki etkisi ile tanınan bir İslam âlimi olarak hatırlanır. Onun ilmî mirası, İslam dünyasında uzun süreli bir etki bırakmış ve özellikle ilimlerin modernleştirilmesi ve çağdaştırılması sürecine katkıda bulunmuştur.¹⁸ Mercânî, birçok eser yazmış ve bu eserlerde

¹⁴ Şeher b. Şeref, "Mercânî'nin Tercüme-i Hâli", *Mercânî*, Nşr. Sâlih b. Sâbit Ubeydullin, (Kazan: Maarif Matbaası, 1915), 3; Ailesinden ilim ile hemhal olmuş kimseler hakkında bilgi için bkz. Şeher b. Şeref, "Mercânî'nin Tercüme-i Hâli", 5-7.

¹⁵ Şeher b. Şeref, "Mercânî'nin Tercüme-i Hâli", 16.

¹⁶ Şeher b. Şeref, "Mercânî'nin Tercüme-i Hâli", 135-159; Rızaeddin b. Fahreddin, *Rihletü'l-Mercânî* (Kazan: Çirikov Matbaası, 1897), 3-11.

¹⁷ Şeher b. Şeref, "Mercânî'nin Tercüme-i Hâli", 190-194.

¹⁸ Şihâbüddin Mercânî'nin doğumunun yüzüncü yılında 1333 yılında Kazan Maarif Matbaası'nda neşredilen "Mercânî" isimli eser geniş bir mecmua olup Mercânî'nin hayatının bütün safhalarını en geniş ve en güzel inceleyen eserdir. Kendisini takip eden talebeleri tarafından ele alınan bu eser bölgede Mercânî'ye verilen önemi ortaya koymaktadır. Bu eser "Modern Çağın Şafağında Bir İslam Âlimi Şehabeddin Mercânî" kitabında bazı sadeleştirmelerle birlikte Türkçeye kazandırılmış olsa da eserin fazla kısaltılması ve eksiklikleri göze çarpmaktadır.

İslam ilimlerini farklı perspektiflerden ele alabilmiştir.¹⁹ Bu eserlerin İslam dünyasında önemli bir etki oluşturduğunu söylemek mümkündür. Mercânî'nin ölümünden sonra eserleri ve öğrencileri onun mirasını sürdürmüştür.²⁰

2. Havl Namazı

Kazan bölgesinde bir kimse vefat ettiğinde veya vefat haberi geldiğinde, akşam namazının farzı kılındıktan sonra mescitte müezzinin nidasıyla cemaatle iki rek'at namaz kılınmaktadır. Namazdan sonra müezzin cemaate “Kıldığınız namazların sevabını falanca kimseye bağışlar mısınız?” diye sorduğunda cemaat “bağışladık” diye karşılık vermektedirler.²¹

Bu namazın havl ve hevl şeklinde iki isim ile anıldığını Kazanlı âlim Mercânî ifade etmektedir.²² Namazın isminin havl “حول” olduğu kabul edilirse “yıl, sene, hareket, değiştirmek, dönüştürmek”²³ gibi manalara gelen bu kelimenin namazın kılınış şekli de göz önüne alındığında muhtemel manası, kişi tarafından ölüye havale edilen, bağışlanan namazdır. Namazın isminin hevl “هول” olduğu kabul edilirse “korku, korkuya düşmek, kuşku, endişe”²⁴ gibi manalara gelen bu namazın, ölümün korkutuculuğuna veya ölen kişinin amelinin eksikliğinden korkulmasına nispetle böyle isimlendirildiği akla gelmektedir.

Hadis, fıkıh ve tefsir kaynakları incelendiğinde Havl veya Hevl şeklinde isimlendirilen bir namazın zikredilmediği görülmektedir. Bu sebeple isim üzerinden bir hareket noktası belirlemek yerinde olmayacaktır. Bunun yerine namazın içeriğini dikkate alarak bir sonuca varmaya çalışmak daha uygundur. Havl namazında dikkat çeken hususlar şu maddelerde sınırlandırılabilir:

1. Bir kimsenin ölmesi veya ölüm haberinin ulaşması durumunda kılınması
2. Akşam namazından sonra ikâme edilmesi

¹⁹ Mercânî eserlerinin birçoğunu Arapça olarak kaleme almıştır. Eserlerinden bazıları hakkında bilgi için bk. Ahmet Kanlıdere, “Mercânî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2004), 29/ 169-172.

²⁰ Mercânî'nin yetiştirdiği talebelere meşhur olan 33 talebesinin isim ve hayatları hakkında bilgi için bkz. Şehîr b. Şeref, “Mercânî'nin Tercüme-i Hâli”, 111-125.

²¹ Ebü'l-Hasen Şihâbüddîn Hârûn b. Bahâiddîn Mercânî, *Barku'l-Vamîd*, Darulkutub (Erişim 08 Kasım 2022), 20; Rızâeddin b. Fahreddin, *Cevâmiu'l-Kelim Şerhi*, (Kazan: Tataristan Kitap Neşriyatı, 1916), 438.

²² Mercânî, *Barku'l-Vamîd*, 20.

²³ Ebu'l-Fadl Cemâlüddîn Muhammed İbn Mükrim İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, (Beirut: Dâru Sâdır, 1990), “havl”, 11/184.

²⁴ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, “hevl” 11/711.

3. İki rek'at olması

4. Cemaatle kılınması

5. Kılınan namazın vefat eden kimseye bağışlanması

Havl namazının kılınışı açısından Hz. Peygamber ve ashâbı tarafından uygulanan bir namaz olup olmadığını belirlemek bid'at-sünnet bağlamında bir sonuca varmak adına önem arz etmektedir. Çünkü Hz. Peygamber en şerli işlerin din namına sonradan çıkarılan bid'atler olduğunu ifade etmektedir.²⁵ Sadece Kazan bölgesinde kılındığını bildiğimiz Havl namazı hakkında bölge âlimleri dışında bir beyânın bulunmaması öncelikle Mercânî'nin bu konuda görüş ve delillerini aktarmayı gerekli kılmaktadır.

2.1. Havl Namazı ile İlgili Mercânî'nin Görüşleri

Kazan bölgesinde Havl namazını tarif edip bu konu ile ilgili malumat verenler Mercânî ve Rızâeddin b. Fahreddin'dir. Her ikisi de tarif ettikleri şekilde bölgelerinde kılınan namazın farz-ı ayn mesabesinde bir ibadet olarak karşılandığını ifade etmektedirler. Ancak onlara göre havl namazı bid'at olan bir adettir. Rızâeddin b. Fahreddin, sahabe ve tabiîn döneminde böyle bir namazın kılınmadığını ifade ederek terk edilmesi gerektiğini dile getirmiştir.²⁶ Ancak Mercânî'nin tavrı Rızâeddin b. Fahreddin'den farklıdır. O bu namazın kendi bölgesinde uygulanış şekliyle bir bid'at olduğunu ancak sonradan eklenen bazı ilavelerin çıkarılması ve bazı eksikliklerin tamamlanması halinde bir sünnete dönüşeceği kanaatinde-dir.²⁷ Mercânî'nin bu konuda bazı deliller ileri sürmesi, onun bu iddia ve delillerinin incelenmesini gerekli kılmaktadır. Binaenaleyh kılınan namazla ilgili ilk tartışma konusu ölüye sevap bağışlanmasının imkânının edille-i şeriyye bağlamında değerlendirilmesidir.

2.1.1. Ölüye Sevap Bağışlanması

Mercânî *Barku'l-Vamîd* adlı eserinde Havl namazını tarif ettikten sonra şu sözleri sarf etmektedir. "Bir insan namaz, oruç, hac, sadaka ve Kur'ân kırâatı gibi ibadetlerinin sevabını bir başkasına bağışlayabilir. Bu sevap da bağışlanan kimseye ulaşır ve Allah'ın izniyle bundan faydalanır. Hanefîlerin görüşü de budur."²⁸

²⁵ Ebu'l-Hüseyn Müslim b. Haccâc en-Nisâburî Müslim, *el-Câmiu's-Sahîh*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2016), "Cum'a", 43.

²⁶ Rızaeddin, *Cevâmiu'l-Kelim Şerhi*, 434-444.

²⁷ Mercânî, *Barku'l-Vamîd*, 19-21.

²⁸ Mercânî, *Barku'l-Vamîd*, 19.

Bazı Hanefî fıkıh kitaplarında her türlü ibadetin sevabının ölümlere bağışlanabileceği görüşünün Ehl-i sünnetin genel görüşü olduğu ifade edilmektedir.²⁹ Ancak Kemal İbnü'l-Hümâm (ö. 861/1457) bu yaygınlaşmış algıya karşı çıkarak Mâlikî ve Şâfiîlere göre sadece hac ve mâlî ibâdetlerde sevabın bağışlanmasının mümkün olabileceğini ifade etmiştir.³⁰ Aslında bedenî ibâdetlerin ölüye bağışlanması konusu Hanefîlerin diğer mezheplere karşı savunduğu bir görüştür. Bunun sadece Mu'tezile'ye karşı bir tutum olmadığı Mâlikî ve Şâfiîlerin genel fikirlerine de aykırı olduğu açıktır. Hanefîler arasında ise Mercânî'nin naklettiği sözler konusunda bir ittifaktan söz etmek mümkündür.

Mercânî, “Şüphesiz insana kendi yaptığından başka karşılık yoktur.”³¹ âyet-i kerimesini delil getiren Mu'tezile'nin muhalif görüşüne değinmiştir. Âyetin sibâkında İbrahim ve Musa (a.s) şeriatinde var olduğuna işaret edilen durumun³² şeriatimizde olmadığına dair bir delil de yoktur. Âyetin zâhirinden anlaşılan durum, bir kimsenin amelinden bir başkasının hiçbir vecihle yararlanamayacağıdır.³³ Ancak Mercânî, Mu'tezile'nin tutumuna yine âyetler ile cevap vermektedir. Kur'ân-ı Kerim'de anne babaya dua etmek³⁴ ve meleklerin müminlere istiğfarda bulunmaları³⁵ gibi meseleler bir kimsenin amelinden başkalarının faydalanabileceğini göstermektedir. Yine sünnetten birçok rivâyetin bu konuda delil niteliğinde olabileceğini hatta kadr-i müşterek olup tevâtür seviyesinde karar kıldığını ifade etmektedir. Bu sebeple “Şüphesiz insana kendi yaptığından başka karşılık yoktur.”³⁶ âyetinin zâhir manası ile hareket etmemek gereklidir.³⁷

2.1.2. Musibet Anında Namaz Kılınması

Mercânî, şeriat tarafından bela ve sıkıntılı durumlara sabretmenin ve musibetlerden namaz ile iltica edilmesinin emredildiğini ifade etmiştir. “Sabrederek ve namaz kılarak (Allah'tan)

²⁹ Ebû'l-Hasan Ali b. Ebî Bekr Merğınânî, *el-Hidâye Şerhu Bidâyeti'l-Mübtedî*, (Beyrut: Mektebetü'l-İslâmiyye, ts), 1/183; Zeynüddîn b. İbrâhîm İbn Nüceym, *el-Bahru'r-Râik Şerhu Kenzi'd-Dakâik*, (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts), 3/63.

³⁰ Kemâlüddîn Muhammed b. Abdilvâhid b. Abdilhamîd es-Sivâsî el-İskenderî İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr li'l-Âcizi'l-Fakîr- Şerhu Fethu'l-Kadîr*, (Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.), 3/142.

³¹ *Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, çev. Halil Altuntaş – Muzaffer Şahin (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2009), en-Necm 53/39.

³² Mezkûr âyetin sibâkında “Peki ona bildirilmedi mi; Mûsâ'nın kitabında bulunan şu hikmet dolu öğütler? Ve çok vefakâr İbrâhîm'in sahifelerinde yer alan şu ilâhî prensipler” âyetlerinden sonra Musa ve İbrahim (a.s) şeriatinde verilen öğüt ve prensiplere dikkat çekilmiştir. Bk. en-Necm 53/36-42.

³³ Mercânî, *Barku'l-Vamîd*, 19.

³⁴ el-İsrâ 17/24

³⁵ el-Mü'min 40/7-9

³⁶ en-Necm 53/39.

³⁷ Mercânî, *Barku'l-Vamîd*, 19.

yardım dileyin. Şüphesiz namaz, Allah'a derinden saygı duyanlardan başkasına ağır gelir.”³⁸ âyet-i kerîmesi bunun delilidir. Hz. Peygamber'in korkutucu bir durumla karşılaştığında namaza sığınması ve İbn Abbas'ın (ö. 68/687-88) (r.a) yolda giderken kardeşi Kusem'in (ö. 57/676) vefat ettiğini işittiğinde devesinden inerek iki rek'at namaz kılması Mercânî'nin bu konuda delilleridir.³⁹

Mercânî ayrıca ölüye sevabın bağışlanması ile ilgili olarak *Aynu'l-İlm* isimli eserden “Veli ilk günün gecesinde kolayına gelen bir şeyi tasadduk eder. Eğer buna gücü yetmiyorsa iki rek'at namaz kılar ve sevabını bağışlar.” rivâyetini nakletmiştir. Rivâyette velinin tahsis edilmesinin, veli olmayanların bu fiili yapamayacağı anlamına gelmediğine işaret etmiştir.⁴⁰

2.1.3. Namazın İsmi ve KılınıŞ Şekli

Mercânî'ye göre iki veya daha fazla namaz kılıp sevâbını ölüye bağışlayan her kimse kendisi ecir kazandığı gibi sevabı da Allah'ın izniyle ölüye ulaşır. Ancak şeriatin emretmediği ve isimlendirmede bir şekilde bunu yapmamak şarttır. Nitekim ona göre Havl ve Hevl isimleriyle anılan bu namazda sünnete uygun olmayan bazı durumlar mevcuttur. Bunlar, kişinin öldüğü ya da ölüm haberinin ulaştığı günün akşam namazının akabinde iki rek'at namazın kılınması, yani belli bir vaktin tahsis edilmesi ile birlikte namazın iki rek'atla sınırlandırılmasıdır. Ayrıca nâfile olan bu namazın cemaat halinde ikame edilmesi de uygun değildir.⁴¹

Mercânî, Havl namazı hakkında bazı ismini zikretmediği Kazanlı âlimlerin de kendisiyle aynı görüşte olduğunu bildirmektedir. Ancak onlar bu ameli düzeltmek yerine adet haline gelmiş bu tavrı devam ettirmektedirler. Örneğin bazı imamlar cemaatle kılınmaması gereken bu namazı nezretmek suretiyle farz mesabesinde bir konuma yerleştirmektedirler. Kendileri ve cemaatlerine yaptırdıkları bu nezr sayesinde de namazı cemaatle kılmaktadırlar. Lakin Mercânî'ye göre böyle bir hile ile de uygulanan amel, bid'at olmaktan çıkmamaktadır. Aksine fikhin caiz görmediği, farz kılana başka bir farzı kılmanın uyması durumuyla mevcuttaki bir bid'ate bir yanlış uygulama daha eklenmektedir.⁴²

2.1.4. Mercânî'nin Önerisi

Mercânî, bir kimsenin vefat haberi ulaştığında namaz kılma ve sevabını bağışlama ameliyesinin devam ettirilmesi gerektiği düşüncesindedir. Ancak o, belli bir vakte tahsis

³⁸ el-Bakara 2/45.

³⁹ Mercânî, *Barku'l-Vamîd*, 20.

⁴⁰ Mercânî, *Barku'l-Vamîd*, 20.

⁴¹ Mercânî, *Barku'l-Vamîd*, 20.

⁴² Mercânî, *Barku'l-Vamîd*, 19-21.

etmenin, sadece iki rek'at olarak eda etmenin ve cemaatle kılmanın, sünnet olan bir fiilin bid'at haline gelmesine sebep olduğunu ifade etmektedir. Kendisi de fiili olarak bu namaza devam etmiş, bir ölüm haberi geldiği anda münferiden iki veya daha fazla rek'at namaz kılıp bu namazı vefat eden kişiye bağışlamıştır. Cemaatini de bu fiili böylece yapmaları konusunda teşvik etmiştir.⁴³

Mercânî'nin önerisi kendi delil ve izahları neticesinde uygun görülmele birlikte burada sünnetten getirmiş olduğu üç rivâyetin delil olma niteliğinin araştırılması gerekmektedir.

3. Mercânî'nin Delillerinin Tahlil ve Tenkidi

Mercânî'nin Hz. Peygamber'in musibet anında namaz kıldığına dair getirdiği delil:

كَانَ عَلَيْهِ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ إِذَا حَزَبَهُ أَمْرٌ فَرَّغَ إِلَى الصَّلَاةِ

Hz. Peygamber korkutucu bir iş olduğunda namaza sığınırdu.⁴⁴

Mercânî'nin *Barku'l-Vamîd* isimli eserinde naklettiği ibare hadis kaynaklarında nakledilen rivâyetlere benzerlik göstermekle birlikte lafzen aynısı bulunmamaktadır. Ancak bu rivâyet aynı lafız ile birçok tefsir kitabında nakledilmektedir. Tefsir kitaplarında nakledilen rivâyetlerin ana kaynağı ise Taberî'nin (ö. 310/923) *Câmiu'l-beyân fi Te'vîli'l-Kur'ân* adlı eseridir. Taberî aynı manayı içeren iki farklı tariki arka arkaya nakletmektedir.⁴⁵ Birinci rivâyet, Mercânî'nin de aktardığı şekliyle tefsir kitaplarında genelde nakledilen tarîktir. Ancak bu rivâyet senedinde meçhul kimseler olması sebebiyle sağlam görülmemiştir.⁴⁶

İkincisi ise hadis kaynaklarında Ebû Dâvud (ö. 275/889), Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) ve Beyhakî (ö. 458/1066) tarafından nakledilen aynı manayı ihtivâ eden şu rivâyettir:

كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا حَزَبَهُ أَمْرٌ صَلَّى

Rasûlullah sallallahu aleyhi ve sellem bir iş onu korkuttuğunda namaz kılırdı.⁴⁷

⁴³ Mercânî, *Barku'l-Vamîd*, 19-21.

⁴⁴ Mercânî, *Barku'l-Vamîd*, 20.

⁴⁵ Muhammed b. Cerîr Taberî, *Câmiu'l-beyân fi Te'vîli'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1420/2000), 1/12.

⁴⁶ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 1/12, (dipnot 1).

⁴⁷ Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, thk. Şuayb el-Arnaût, Adil, Mürşid vd., (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1416-1421/1995-2001), 38/33; Süleyman bin el-Eş'as es-Sicistânî Ebû Dâvud, *Sünenü Ebû Dâvud*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2015), "Tetavvu", 22; Ebûbekir Ahmed b. Hüseyin Beyhakî, *Şuabü'l-Îmân*, thk. Muhammed Saîd b. Besyûnî Zağlûl, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1410/1990), 4/516-517.

Görüleceği üzere iki rivâyet arasında anlam bakımından bir fark yoktur. Mercânî'nin konuyu inceleme tarzı, tefsir kitaplarını kaynak olarak kullanmış olma ihtimalini güçlendirmektedir. Çünkü rivâyetin akabinde İbn Abbas'tan (r.a) mevkûf olarak naklettiği ikinci delil de tefsir kitaplarında birinci rivâyetin akabinde nakledilmektedir.⁴⁸

عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ أَنَّهُ لَمَّا نُجِيَ إِلَيْهِ أَخُوهُ قُتِمَ وَهُوَ فِي سَفَرٍ اسْتَرْجَعَ وَأَنَاخَ وَصَلَّى رَكَعَتَيْنِ

İbn Abbas'tan nakledildiğine göre İbn Abbas seferde iken kardeşi Kusem'in vefat haberi kendisine ulaşınca devesinden indi ve iki rek'at namaz kıldı.⁴⁹

Mercânî ikinci delilinin kaynağını İbnü'l-Esîr (ö. 630/1233) olarak gösterse de İbnü'l-Esîr'in *Üsdü'l-Ğâbe*'de senediyle birlikte tahrir ettiği mevkûf rivâyet ile arasında farklılıklar mevcuttur. *Üsdü'l-Ğâbe*'de nakledilen rivâyet şu şekildedir:

عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ نُجِيَ إِلَيْهِ أَخُوهُ قُتِمَ وَهُوَ فِي مَنْزِلِهِ فَاسْتَرْجَعَ وَأَنَاخَ عَنِ الطَّرِيقِ فَصَلَّى رَكَعَتَيْنِ فَأَطَالَ فِيهِمَا الْجُلُوسَ ثُمَّ قَامَ إِلَى رَاحِلَتِهِ وَهُوَ يَقْرَأُ. " وَاسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلَاةِ ۖ وَإِنَّهَا لَكَبِيرَةٌ إِلَّا عَلَى الْخَاشِعِينَ "

İbn Abbas (r.a) yoldayken kardeşi Kusem'in vefat haberi kendisine ulaşınca yolunu değiştirdi, devesini çöktürüp oturuşu uzun olan bir namaz kıldı. Sonra bineğine doğru kalkarken "Sabrederek ve namaz kılarak (Allah'tan) yardım dileyin. Şüphesiz namaz, Allah'a derinden saygı duyanlardan başkasına ağır gelir"⁵⁰ âyet-i kerimesini okudu.⁵¹

Muhtemelen Mercânî tefsir kitaplarından naklettiği ibâre için bir kaynak bulmak istemiş, aynısı olmasa da benzeri olan *Üsdü'l-Ğâbe*'de nakledilen rivâyeti kaynak olarak göstermiştir. Müfessirler genelde Mercânî'nin naklettiği rivâyetlere Bakara suresi 45. ayet bağlamında temas etmişlerdir.⁵² Bu rivâyetin başka târikleri hadis kitaplarında daha uzun haliyle İbn Ebî Âsım (ö. 287/900) ve Beyhakî'nin eserlerinde tahrir edilmiştir.⁵³ İbn Hacer (ö. 852/1449) ve Aynî (ö. 855/1451), Taberî'de nakledilen târikin hasen olduğunu ifade etmişlerdir.⁵⁴

⁴⁸ İki rivâyeti aynı konu bağlamında nakleden Müfessirlerden biri de İbn Kesîr'dir. Bk. Ebû'l-Fidâ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, thk. Sâmî b. Muhammed Selâme, (Riyad: Dâr'u Tayyibe li'n-Neşrî ve't-Tevzî, 1999), 1/252-253.

⁴⁹ Mercânî, *Barku'l-Vamid*, 20.

⁵⁰ el-Bakara 2/45.

⁵¹ Ebû'l-Hasen İzzüddîn İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe fî Ma'rifeti's-Sahâbe*, (Beirut: Dâr İbn Hazm, 2012), 1004.

⁵² Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 1/ 14; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 1/252-253.

⁵³ İbn Ebû Âsım, Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. ed-Dahhâk b. Mahled eş-Şeybânî, *el-Âhâd ve'l-Müsenna*, thk. Bâsım Faysal Ahmed, (Riyad: Dâru'r-Râye, I, 319); Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, 12/173.

⁵⁴ Ebû'l-Fazl Şihâbüddin Ahmed el-Askâlânî İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî bi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, thk. Muhammed Fuad Abdalbaki, (Beirut: Dâru'l-Ma'rife, 1930) 3/172; Aynî, Bedreddin, *Umdetü'l-Kârî fî Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, (Beirut: Dâru Turâsî'l-Arabî, ts.), 13/100.

Konu hakkında Mercânî'nin dile getirdiği üçüncü delil ise şudur.

يَتَصَدَّقُ الْوَلِيُّ قَبْلَ مُضِيِّ لَيْلَتِهِ بِشَيْءٍ إِنْ تَيَسَّرَ وَإِلَّا يُصَلِّي رَكَعَتَيْنِ وَيَهْبِهُ النَّوَاب

Veli -ölümün gerçekleştiği- ilk günün gecesinde kolayına gelen bir şeyi tasadduk eder. Eğer buna gücü yetmiyorsa iki rek'at namaz kılar ve sevabını bağışlar.⁵⁵

Hadis eserlerinde kaynağını bulamadığımız rivâyeti, Mercânî *Aynu'l-İlm* isimli eserden naklettiğini bildirmiştir. Mercânî'nin *Aynu'l-İlm* ismiyle zikrettiği eser, Gazzâlî'nin (ö. 505/1111) *İhyâü Ulûmi'd-Dîn* isimli eserine Muhammed b. Osman el-Belhî (ö. 830/1427) tarafından kaleme alınan ihtisardır. Nitekim Kazan bölgesinde medreselerde bu eseri okutmak yaygındır. Hatta bir medrese talebesine hadis ilminden ne okuduğu sorulduğunda, hadis eseri olmamasına rağmen talebe *Aynu'l-İlm* okudum diye cevap vermektedir.⁵⁶ Eserde bu ifade bir hadis rivâyeti şeklinde geçmeyip sohbet adabı ile ilgili verilen bilgiler içerisinde yer almaktadır. Ancak Mercânî'nin naklettiği kısım, Belhî'nin zikrettiğinin bir kısmıdır. Belhî'de geçen ibârenin tamamı şu şekildedir:

يَتَصَدَّقُ الْوَلِيُّ قَبْلَ مُضِيِّ لَيْلَةٍ بِشَيْءٍ تَيَسَّرَ وَإِلَّا يُصَلِّي رَكَعَتَيْنِ بِالْفَاتِحَةِ وَ آيَةِ الْكُرْسِيِّ وَالتَّكَاثُرِ عَشْرًا فِي كُلِّ وَ يَهْبِهُ النَّوَاب

Veli ilk günün gecesinde kolayına gelen bir şeyi tasadduk eder. Eğer buna gücü yetmiyorsa rek'atlerinde Fâtiha ve on Âyete'l-kürsî diğeriinde Fâtiha ve on Tekâsür okuyarak iki rek'at namaz kılar ve sevabını bağışlar.⁵⁷

Mercânî'nin *Aynu'l-İlm*'den nakledeırken okunacak surelerle ilgili kısmı nakletmemesi dikkat çekici bir husustur. Belki de Mercânî, bid'ati engellemek uğruna deliller sunduğu bir namaza yeni bid'atler eklemek istememiştir. Veyahut kendi bölgesinde söz konusu namazda husûsî Kur'ân ayetleri okunmadığı için de bu kısmı görmezlikten gelmiş olabilir. Lakin müellifin mevsûkiyeti adına son iki rivâyette Mercânî'nin uyguladığı metod doğru olmasa gerekir.

Mercânî dikkat çekmese de benzer şekilde İmamzâde (ö. 573/1177) ismiyle meşhur, Muhammed b. Ebû Bekir, ilmihâl ve ahlak kitabı niteliğindeki *Şir'atü'l-İslâm* isimli eserinde sünnet olarak bu ameli tavsif etmektedir. "Sünnet olan velinin cenazenin ilk gününde kolayına gelen bir şeyi tasadduk etmesidir. Eğer verecek bir şey bulamazsa iki rek'at namaz kılar. Her rek'atta Fatiha suresi ile birlikte Âyete'l-kürsî ve Tekâsür suresini onar defa okur. Namazını bitiren kişi "Allah'ım benim kılmış olduğum namaz ile ne murat ettiğimi sen bilirsin. Kılmış

⁵⁵ Mercânî, *Barku'l-Vamîd*, 20.

⁵⁶ Bünyamin Erul, "Kazan-Tataristan Kütüphanelerindeki Hadise Dair Elyazması Eserler Üzerine" *Hadis Tetkikleri Dergisi (HTD)* 4/2 (2006), 110.

⁵⁷ Muhammed b. Osman Belhî, *Aynu'l-İlm*, (İstanbul: Matbaatü'l-Keyine, 1291/1874), 71.

olduğum namazın sevabını falan meyyitin kabrine gönder.” der. Allah Teâlâ çokça sevap ile birlikte, kabre nur, hasene ve şefaât gönderir.”⁵⁸

Şir’atü’l-İslâm isimli eserin muhakkiki Ali Muhammed Zeydân Sevâid ilgili rivâyetin hadis kitaplarında bulunmadığını ifade etmiştir.⁵⁹ Ayrıca ilgili eser Osmanlı döneminde çok meşhur olsa da Leknevî gibi bazı âlimler tarafından içerisinde münker ve aslı olmayan rivâyetlere yer verilmesi yönüyle eleştirilmiştir.⁶⁰ İlgili rivâyeti Elbânî, *Ahkâmu’l-Cenâiz* isimli eserinde nakletmiş ve bu amelin bid’at olduğuna ve sünnette yerinin olmadığına işaret etmiştir.⁶¹

Görüleceği üzere Mercânî’nin havl namazı ile ilgili delil olarak kullandığı ilk iki rivâyet muhaddislerce makbul görülse de namazın kılınıp ölüye bağışlanması ile ilgili naklettiği son rivâyet, münker ve aslı olmaması gerekçeleriyle terk edilmiştir. Nakledilen rivâyette namazlarda okunması gereken surelerle ilgili kısım, Mercânî tarafından nakledilmese de hem *Aynu’l-İlm* hem de *Şir’atü’l-İslâm*’da beyân edilmiştir.

4. Havl Namazına Bazı Yönlerden Benzeyen Diğer Namazlar

Kazanlılar arasında kılınan havl namazının tam bir karşılığının hadis kaynaklarında bulunamaması ve Mercânî tarafından delil getirilen rivâyetlerden sonuncusunun münker olması sebebiyle bu namaza benzerlik arz eden namazlar fıkıh kitapları yardımıyla incelenecektir. Böylece benzer ve ayrı olan durumlar tespit edilmeye çalışılacaktır. Havl namazı ile benzerlik arz eden namazlar Sünnî kaynaklarda bilinen ve meşhur olan cenaze namazı, kûsûf ve husûf namazı, Alâmet namazı ile Şîa fıkıh kitaplarında nakledildiğine rastladığımız hediye, vahşet ve defn-i cenâze isimleriyle anılan namazlardır. Benzerlikleriyle birlikte bu namazlar hakkında bilgi verilerek havl namazı ile mukayese edilecektir.

4.1. Cenaze Namazı

Havl namazının cenaze için kılınması bu namazın ilk olarak cenaze namazı ile ilişkisini akla getirmektedir. Fakihlerce farz-ı kifâye kabul edilen cenaze namazı⁶², rükû ve secdesi olmayan bir namazdır. Kıyam ve tekbirler namazın rükünleri olarak kabul edilmektedir. Cemaatle kılınan bu namaz aslında namazdan çok bir niyazdır. Yani cemaatin Allah’a hamd ve

⁵⁸ Muhammed b. Ebû Bekir İmâmzâde, *Şir’atü’l-İslâm*, thk. Ali Muhammed Zeydân Sevâid, (Gazze: el-Câmiatü’l-İslâmiyye, 2000), 2/466.

⁵⁹ İmâmzâde, *Şir’atü’l-İslâm*, 2/466 (Muhakkikin notu).

⁶⁰ Muhammed Abdülhay Leknevî, *el-Fevâ'idü’l-behiyye fî Terâcimi’l-Hanefiyye* nşr. M. Bedreddin Ebû Firâs, (Kahire: Matbaatu's-Saâde, 1324/1906), 161.

⁶¹ Muhammed Nâsiruddîn Elbânî, *Ahkâmu’l-Cenâiz*, (Beyrut: el-Mektebü’l-İslâmiyye, 1986), 256.

⁶² Alâüddin Kâsânî, *Bedâiu’s-Sanâi fî Tertîbi’ş-Şerâi*, (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-Arabî, 1982), 1/300.

sena etmesi, Hz. Peygamber'e salât ve selam getirmesi ile hem ölene hem de bütün Müslümanlara dua etmekten ibarettir.⁶³

Cenaze namazının kılınması için belirli bir vakit olmaması ile birlikte zorunlu bir durum olmadığı müddetçe kerâhet vakitlerinde kılınmamalı ve cenaze mümkün olduğu kadar hızlı defnedilmelidir.⁶⁴ Öncesinde gısl ve tekfin işlemleri, akabinde ise defin işlemi gerçekleşmesi hasebiyle daha çok öğlen ve ikinci namazlarından sonra ifa edilmektedir.

Cenaze namazının havl namazı ile ortak noktası sadece ölen kişinin arkasından kılınmasıdır. Kılınış biçimi ve diğer yönleriyle havl namazına benzemediği açıktır. Zaten Kazan bölgesinde cenaze namazı kılındıktan sonra mevta orada olsun ya da olmasın Havl namazının kılındığı bilinmektedir.

4.2. Kûsûf ve Husûf Namazı

Muteber hadis kaynaklarında bazı rivâyet farklılıkları olmakla birlikte güneşin tutulma anında Hz. Peygamber'in kûsûf namazı kıldırıldığı bildirilmektedir.⁶⁵ Güneş tutulmasının Hz. Peygamber'in oğlu İbrâhim'in vefatı ile aynı zamana denk gelmesi sebebiyle bazı kimseler İbrahim'in vefatı ile güneşin tutulmasını ilişkilendirmişlerdir. Hz. Peygamber'in güneşin tutulması bitene kadar uzun süren bir namaz kıldırıktan sonra câhiliye döneminden kalan bu tarzda yanlış bir itikadı düzeltmek adına cemaatine hitap ederek "Ay ve güneş Allah'ın varlığını ve kudretini gösteren alâmetlerdendir. Bunlar hiç kimsenin ölümünden veya doğmasından dolayı tutulmaz. Ay veya güneş tutulmasını gördüğünüz zaman açılıncaya kadar namaz kılın, dua edin"⁶⁶ dediği nakledilmektedir.

Fakihler ilgili hadisler ve Hz. Peygamber'in namazı kıldırması binaen kûsûf namazının sünnet olduğu görüşündedirler. Ayrıca Hanefîlerden Kâsânî (ö. 587/1191) emir kipiyle gelen rivâyetin namazın vacip olduğuna delil olduğunu ifade etmektedir.⁶⁷ Kûsûf namazı ezan ve kâmet getirilmeden cemaatle ya da münferiden kılınabilir. Ancak fakihlerin

⁶³ Buhârî, "Cenâiz", 56.

⁶⁴ Buhârî, "Cenâiz", 51; Tirmizî, "Cenâiz", 41.

⁶⁵ Rivâyetlerde rûkû ve secdelerin çok uzun olduğu ittifakla sabit gözükmektedir. Ancak her rek'atta kaç rûkû yapıldığı, hangi surenin okunduğu ya da cehrî mi hafî mi kılındığı gibi mevzularda farklılıklar mevcuttur. Bk. Buhârî, "Kûsûf", 1-19; Müslim, "Kûsûf", 1,3.

⁶⁶ Buhârî, "Kûsûf", 1, 2, 6, 9, 15, 17, 19; Müslim, "Kûsûf", 1-4, 10, 29; Nesâî, "Kûsûf", 10.

⁶⁷ Kâsânî, *Bedâiu's-Sanâi*, 1/ 275.

çoğunluğuna göre bu namazın cemaatle kılınması daha faziletlidir.⁶⁸ Rivâyetlerde genellikle “es-salâtü câmiatün” nidasıyla cemaate çağırıldığı ifade edilmektedir.⁶⁹

Hiz. Peygamber'in “Ay veya güneş tutulmasını gördüğünüz zaman açılıncaya kadar namaz kılın, dua edin”⁷⁰ rivâyeti sebebiyle ay tutulması durumu da güneş tutulması ile birlikte değerlendirilmiştir. Ancak Ebû Hanîfe (ö. 150/767) ve İmâm Mâlik (ö. 179/795), Husûf (ay tutulması) namazının sünnet olmadığını ifade etmişlerdir. Çünkü risâlet devrinde ay tutulması defalarca olduğu halde Hiz. Peygamber'in bu durumda namaz kıldığı nakil olunmamıştır.⁷¹ Onlara göre böyle bir durumda tek başına iki rek'at namaz kılınabilir ve bu müstehaptır. İmam Şâfiî (ö. 204/820) ve Ahmed b. Hanbel'e göre ise Husûf namazı da Kûsûf namazı gibi sünnettir ve cemaatle kılınabilir.

Kûsûf ve husûf namazının kendine has durumları şunlardır:

1. Güneş veya ayın tutulma anında kılınması
2. İki rek'at olması
3. Cemaatle kılınması (Hanefîler'de Kûsûf namazı cemaatle kılınabilirken husûf kılınmamaktadır.)

Kûsûf ve Husûf namazı, adından da anlaşılacağı üzere güneş ve ay tutulması anında kılınmaktadır. Bu yönüyle Havl namazı ile ilişkisi kurulamazken, iki rek'at ve cemaatle kılınması yönünden benzerlik göstermektedir. Namazın kılınış amacı ile ilgili farklı yorumlar yapılırken genel tutum, Hiz. Peygamber'in korkutucu bir durum olduğunda namaz kılmasıdır. Güneş ve ayın tutulmasının korkutuculuğu ise kıyametin kopacağı zamanda meydana gelecek alametlerden olmasındandır. Nitekim kıyametin kopacağı anda meydana gelecek olaylardan biri de ayın tutulmasıdır.⁷²

4.3. Alâmet Namazları

Güneş ve ay tutulmasında olduğu gibi deprem, şiddetli fırtına ve sürekli esen korkutucu rüzgâr ve yıkıcı sel felâketleri meydana geldiğinde, İslâm âlimleri namaz kılmayı meşru görmüşlerdir. Nitekim İbn Abbas (r.a) Basra'da deprem olduğunda Kûsûf namazına benzer bir

⁶⁸ Kâsânî, *Bedâiu's-Sanâi*, 1/ 280.

⁶⁹ Buhârî, “Kûsûf”, 3; Müslim, “Kûsûf”, 20-29.

⁷⁰ Buhârî, “Kûsûf”, 1, 2, 6, 9, 15, 17, 19; “Bed'ü'l-Halk”, 4; “İtk”, 3; Müslim, “Kûsûf”, 1-4, 10, 29; Nesâî, “Kûsûf”, 10.

⁷¹ Kâsânî, *Bedâiu's-Sanâi*, 1/ 282.

⁷² Kıyâme 74/8.

namaz kılmış ve şöyle buyurmuştur: "Allah Teâlâ'nın onlarla kullarını korkuttuğu, uyarıcı belâ ve musibetlerin ineceğine delâlet eden âyetlerin namazı bu şekildedir."⁷³ Hanefî fakih Kâsânî, İbn Abbas'tan nakledilen rivâyeti delil göstererek şöyle demiştir: "Şiddetli rüzgâr esmesi, deprem meydana gelmesi, karanlık çökmesi, yağmurun sürekli yağması gibi ürkütücü ve dehşet verici olmasından dolayı korku ve endişe verici bütün durumlarda namaz kılmak müstehaptır."⁷⁴ Kâsânî'nin dikkat çektiği "korku ve endişe verici bütün durumlarda namaz kılmak müstehaptır" sözü, İbn Abbas'tan mevkuf olarak nakledilen ve Mercânî'nin de Havl namazı için delil olarak kullandığı şu rivâyetle bağlantılı görülebilir. "İbn Abbas (r.a) yolda giderken kardeşi Kusem'in vefat ettiğini işittiğinde önce "İnnâ lillahi ve innâ ileyhi raciûn" şeklinde dua edip ardından devesinden inerek iki rek'at namaz kılmıştır."⁷⁵

Görüleceği üzere hadis rivâyetlerinde Kûsûf durumunda Hz. Peygamber tarafından kıldırılan namaza benzer bir namazı, İbn Abbas (r.a) deprem anında ve kardeşinin vefat etmesi durumunda da kılmıştır.

Alâmet namazında dikkat çeken durumlar şunlardır.

1- Korkutucu bir durumun (deprem, fırtına, sel ve vefat) vukua gelmesi halinde kılınması

2- İki veya daha fazla rek'at olarak kılınması

Alâmet namazlarıyla benzerlik gösteren Havl namazı, vefat edenin haberinin alınması durumunda kılınması yönüyle İbn Abbas'ın (r.a) uygulamasına benzemektedir. Ancak bu namazların cemaatle kılınması yönünde bir bilgi yoktur. Ayrıca namazın belli bir vakte tahsisi de bulunmamaktadır. En önemlisi de İbn Abbas'ın (r.a) kıldığı namazın sevabını vefat eden kardeşine bağışladığı ile ilgili rivâyetlerde bir malumat bulunmamaktadır. Aksine şârihler İbn Abbas'ın korkutucu ve üzücü bir olayın vukua gelmesi durumunda, dünyevî üzüntülerden kurtulmak ve sabretmek için namaz kılarak Allah'a iltica ettiğini ifade etmişlerdir. Nitekim "Sabrederek ve namaz kılarak (Allah'tan) yardım dileyin. Şüphesiz namaz, Allah'a derinden saygı duyanlardan başkasına ağır gelir."⁷⁶ Âyet-i kerîmesi ve "Esas sabır musibetin ilk başa geldiği anda

⁷³ Ebû Bekir b. Hemmâm es-San'ânî Abdurrezzâk, *el-Musannef*, thk. Habîburrahman el-A'zamî (Beyrut: Mektebü'l-İslâmî, 1403/1982), 3/101; Ebûbekir Ahmed b. Hüseyin Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, thk. Muhammed Abdulkadir Atâ (Beyrut: Dar'ul-Kütübî'l-İlmiyye, 1424/2003), 3/ 343; İbn Abbas'tan nakledilen hadisin sahih-sâbit bir hadis olduğu ifade edilmektedir. Bk. İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 2/ 521.

⁷⁴ Kâsânî, *Bedâiu's-Sanâi*, 1/282.

⁷⁵ Beyhakî, *Şuabu'l-İmân*, 12/173; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, 1/907; Mercânî, *Barku'l-Vamîd*, 20.

⁷⁶ el-Bakara 2/45.

gösterilmelidir.⁷⁷” hadisi ile birlikte meselenin ayrıntılandırılması İbn Abbas’ın sevap bağışlamak yönünde bir tavır sergilemediğini ortaya koymaktadır.

4.4. İmâmiyye Şîasında Defin Gecesinde Kılınan Hediye ve Vahşet Namazı

Vesâilu’ş-Şia isimli eserde hediye namazı başlığında Hür el-Âmilî (ö. 1104/ 1693) Kaf’emî’nin (ö. 905 /1499) *el-Misbah*’ından naklettiği rivâyette “*Defin gecesinde Hediye namazı iki rek’at olarak kılınır. Birinci rek’atte Fatıha suresi ve Âyete’l-Kürsî, ikinci rek’atta Fatıha suresi ve on defa Kadir suresi okunur. Selam verdiğinde “Allah’ım Muhammed ve ehl-i beytine rahmet et. Namazımın sevâbını falan kimsenin kabrine ulaştır.” diye dua eder.*”⁷⁸ Diğer bir rivâyette ise “*Birinci rek’atta iki İhlas suresi, ikinci rek’atta ise on defa Tekâsür suresi okur ve ilk rivâyetteki şekliyle dua eder.*” şeklinde nakledilmiştir.⁷⁹

Humeynî (ö. 1989), *Tavdîhu’l-Mesâil*’de kabir gecesinde ölümler için iki rek’at Vahşet namazı kılınmasının müstehab olduğunu ifade etmiştir. Kılınan namaz sonrasında rivâyette nakledilen filân lafzı yerine vefat eden kişinin adının söylenmesi gerekir. Humeynî, Vahşet namazı diye isimlendirdiği bu namazın cenazenin defnedildiği ilk geceden itibaren kılınabileceğini ifade eder. Ancak ona göre gecenin ilk bölümünde ve yatsı namazından sonra kılınması daha faziletlidir.⁸⁰

İmâmiyye Şîa’sı tarafından muhaddislerin sonuncusu olarak isimlendirilen Muhaddis en-Nûrî’nin (ö. 1320/1902) eserinde Huzeyfe b. Yemân’dan (ö. 36/656) nakledilen rivâyette Hz. Peygamber’in “*Ölü için kabre konulduğu ilk geceden daha çetin bir saat yoktur. Öyleyse ölümlerinizi için sadaka vermekle onlara merhamet edin. Eğer sadaka verecek bir şey bulamazsanız iki rek’at namaz kılın.*” buyurduğu aktarılmıştır. Bu namazın nasıl kılınması gerektiği yukarıda naklettiğimiz şekilde dile getirildikten sonra ise “*Allah Teâlâ kabre ellerinde elbise olan bin meleği o saatte gönderir. Sûra üflenecek gün gelene kadar kabri genişletilir. Namaz kılana ise güneşin üzerine doğduğu varlık sayısınca hasene verilir ve kırk derece makamı yükseltir.*”⁸¹ ifadelerine yer verilmiştir.

⁷⁷ Buhârî, “Cenâiz”, 31; Tirmizî, “Cenâiz”, 13.

⁷⁸ Muhammed b. el-Hasan Hür el-Âmilî, *Tafsîlü Vesâili’ş-Şia ilâ Tahsil Mesâili’ş-Şeri’a*, 2. Baskı, thk. Seyyit Muhammed Rîdâ (Kum: Müessesetü Âli’l-Beyt, 1414/1993), 8/168.

⁷⁹ Hür el-Âmilî, *Tafsîlü Vesâili’ş-Şia*, 8/169.

⁸⁰ İmâm Rûhullah Mûsevî Humeynî, *Tavdîhu’l-Mesâil*, (Tahran: Müessesetü’i Tanzim ve Neşr Asar-ı İmam Humeynî, 1386/1966), 100 (638-640. Meseleler).

⁸¹ Hâc el-Mirzâ Hüseyin Muhaddis en-Nûrî, *Müstedrekü’l-Vesâ’il ve Müstenbetü’l-Mesâ’il*, 1. Baskı, (Kum: Müessesetü Âli’l-Beyt, 1407/1986), 2/113.

Hediye, vahşet ve defin gecesi namazı gibi farklı isimlerle İmâmiyye Şîâsı kaynaklarında anılan bu namazın kılınış şekli açısından kendi aralarında bir ihtilâf görünmemektedir. Namaz ile ilgili dikkat çeken hususlar şunlardır:

- 1- Bir kimsenin ölmesi veya ölüm haberinin ulaşması durumunda kılınması
- 2- Gecenin ilk bölümünde özellikle yatsı namazından sonra kılınması
- 3- İki rek'at olarak eda edilmesi
- 4- Rek'atlerde okunacak surelerin belli olması
- 5- Kılınan namazın ölen kişiye bağışlanması

Görülebileceği üzere vahşet namazının cemaatle kılınmasına dair bir durum Şîâ eserlerinde aktarılmamıştır. Belli bir vakte tahsisi özellikle de gece vakitlerinde kılınması, iki rek'at olarak eda edilmesi ve vefat eden kişiye bağışlanması, bu namazın Havl namazına benzerliklerini ortaya koymaktadır. Her ne kadar okunacak sureler hakkında Mercânî'nin anlatımında bir tavır sergilenmese de referans olarak gösterdiği eserde okunacak surelerle Şîâ rivâyetleri mutabıktır.

Sonuç

Kazan bölgesinde umumen kılınan ve farz-ı ayn seviyesinde bir ibadet algısıyla uygulanan Havl namazı âdeti bazı yönlerden Hz. Peygamber ve ashâbının uygulamalarına benzerlik gösterse de tam karşılığı bulunmamaktadır. Bu sebeple Kazanlı âlim Rızâeddin b. Fahreddin ile birlikte son dönem eserlerinden özellikle fetvâ niteliği taşıyan kitaplar bu namazın bid'at olduğunu ifade etmişler ve kılınmamasını tavsiye etmişlerdir.

Hadis ve fıkıh ilimlerinde temâyüz eden Kazanlı âlim Mercânî ise bazı delilleri ortaya koymak suretiyle bu âdetin ibadet olan şeklini tavsif etmeye çalışmış ve cemaatle kılınmaması, belli bir rek'ate ve vakte tahsis edilmemesi gibi bazı değişikliklerle halkın bu âdete devam etmelerini tavsiye etmiştir. Mercânî'nin önerilerine uygun şekilde kılınan namazın Hanefîler tarafından mubah karşılanması mümkündür. Nitekim diğer mezheplere muhâlif olarak Hanefîler, ölen kimseye bedenî ibadetlerin sevabının bağışlanabileceğini savunmaktadırlar. Ancak Hanefîlerin delillerinden farklı olarak Mercânî'nin kılınan namazın sevabının ölüye bağışlanması yönünde getirmiş olduğu delil, meselenin farklı bir yönünü ortaya çıkarmaktadır. Bu rivâyet incelendiğinde Mercânî'nin nakıs olarak *Aynu'l-İlm*'den naklettiği ibârenin aslında İmâmiyye Şîâsı eserlerine dayandığı ortaya çıkmaktadır. Şîî âlimler tarafından vahşet namazı adıyla anılan ve mübah bir ibadet olarak kabul edilen bu namaz, Huzeyfe b. Yemân yoluyla Hz. Peygamber'e dayandığı iddia edilen bazı rivâyetlerle Şîâ hadis kaynaklarında

desteklenmektedir. Hanefî İmâmzade'nin *Şir'âtü'l-İslâm* isimli eserinde ve Gazzâlî'nin *İhyâ'* da nakletmediği halde eserine muhtasar olarak yazılan *Aynu'l-İlm* isimli eserde, bu rivâyetlerin senedsiz ve kaynağı olmadan sünnet vasfıyla nakledilmesi Şîa rivâyetlerinin Sünnî fıkıh ve ahlâk eserlerine geçişine bir örnek mahiyetindedir. İmâmzâde'nin Buhâra'da müftü ve vaizlik görevlerinde bulunduğu bilinmektedir. İlmî yönden Buhâra ile sıkı ilişki içinde olan Kazan bölgesinde bu âdetin İmâmzâde'nin eseriyle yerleşmiş olma ihtimali mevcuttur. Ayrıca Kazanlılar arasında hadis eseri olarak kabul edilen ve medreselerde çokça okutulan *Aynu'l-İlm* eseriyle de havl namazı amelinin yaygınlaştığı ve meşrulaştığı söylenebilir.

Şîa kaynaklarının etkisi tartışılmaksızın Mercânî'nin tarif ettiği şekilde bu namazın kılınması Hanefî doktrinince mübah bir ibadet görüntüsündedir. Ancak Havl namazının bazı yönleriyle dinî bir delile dayanıyormuş intibayı vermesine rağmen uygulandığı biçimiyle delilden mahrum olduğu da görünmektedir. Bu sebeple havl namazının delilden mahrum olduğu halde bir delile dayanıyormuş intibayı veren bid'atler olarak kategorize edilen bid'at-ı izâfî içerisine dâhil edilebileceğini söylemek mümkündür.

Kaynakça

- Kur'ân-ı Kerîm Meâli, çev. Halil Altuntaş – Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2009.
- Abdurrezzâk, Ebû Bekir b. Hemmâm es-San'ânî. *el-Musannef*. thk. Habîburrahman el-A'zamî. Beyrut: Mektebü'l-İslâmî, 1403/1982.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî. *el-Müsned*. thk. Şuayb el-Arnaût, Adil, Mürşid vd. Beyrut:Müessesetü'r-Risâle, 1416-1421/1995-2001.
- Ahmerov, Aynuddin. *Kazan Tarihi*. Kazan: Beyânu'l-Hak İdaresi, 1909.
- Arat, Reşit Rahmeti. "Kazan". *İslam Ansiklopedisi*. 6/505. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1977.
- Aynî, Bedreddin. *Umdetü'l-Kârî fi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*. Beyrut: Dâru Turâsi'l-Arabî, ts.
- Belhî, Muhammed b. Osman. *Aynu'l-İlm*. İstanbul: Matbaatü'l-Keyine, 1291/1874.
- Beydilli, Kemal. "Rusya". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35/257. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları 2008.
- Beyhakî, Ebûbekir Ahmed b. Hüseyin. *es-Sünenü'l-Kübrâ*. thk. Muhammed Abdulkadir Atâ. Beyrut: Dar'ul-Kütübi'l-İlmiyye, 1424/2003.
- Beyhakî, Ebûbekir Ahmed b. Hüseyin. *Şuabü'l-Îmân*, thk. Muhammed Saîd b. Besyûnî Zağlûl. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1410/1990.
- Buhârî, Muhammed b. İsmail. *el-Câmiu's-Sahîh*. thk. Mahmud Muhammed Nassâr Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2017.
- Devlet, Nadir. "Altın Ordu", *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*. İstanbul: Çağ Yayınları, 1989.
- Devlet, Nadir. "Kazan Hanlığı (1437-1552)", *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*. İstanbul: Çağ Yayınları, 1989.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî. *Sünenü Ebû Dâvûd*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2015.
- Elbânî, Muhammed Nâsiruddin. *Ahkâmu'l-Cenâiz*. Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmiyye, 1986.

Erul, Bünyamin. "Kazan-Tataristan Kütüphanelerindeki Hadise Dair Elyazması Eserler Üzerine"
Hadis Tetkikleri Dergisi. 4/2 (2006), 107-125.

Görmez, Mehmet. *Musa Carullah Bigiyef*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1994.

Humeynî, İmâm Rûhullah Mûsevî. *Tavdîhu'l-Mesâil*. Tahran: Müessesese'i Tanzim ve Neşr Asar-ı
İmam Humeynî, 1386/1966.

Hür el-Âmilî, Muhammed b. el-Hasan. *Tafsîlü Vesâilî's-Şia ilâ Tahsîl Mesâilî's-Şeri'a*. 2. Baskı, thk.
Seyyit Muhammed Rıdâ. Kum: Müessesetü Âli'l-Beyt, 1414/1993.

İbn Ebû Âsım, Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. ed-Dahhâk b. Mahled eş-Şeybânî. *el-Âhâd ve'l-Müsenna*.
thk. Bâsım Faysal Ahmed. Riyad: Dâru'r-Râye, ts.

İbn Hacer, Ebû'l-Fazl Şihâbudin Ahmed el-Askâlânî. *Fethu'l-Bârî bi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, thk.
Muhammed Fuad Abdalbaki. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1930.

İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*. thk. Sâmi b. Muhammed Selâme. Riyad: Dâr'u
Tayyibe li'n-Neşrî ve't-Tevzî, 1999.

İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Cemâluddîn Muhammed İbn Mükrim. *Lisânü'l-Arab*. Beyrut: Dâru Sâdır,
1990.

İbn Nuceym, Zeynüddîn b. İbrâhîm. *el-Bahru'r-Râik Şerhu Kenzi'd-Dakâik*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife,
ts.

İbnü'l-Esîr, Ebû'l-Hasen İzzüddîn. *Üsdü'l-Gâbe fî Ma'rifeti's-Sahâbe*. Beyrut: Dâr İbn Hazm, 2012.

İbnü'l-Hümâm, Kemâluddîn Muhammed b. Abdilvâhid b. Abdilhamîd es-Sivâsî el-İskenderî.
Fethu'l-Kadîr li'l-Âcizi'l-Fakîr- Şerhu Fethu'l-Kadîr. Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.

İmâmzâde, Muhammed b. Ebû Bekir. *Şir'atü'l-İslâm*. thk. Ali Muhammed Zeydân Sevâid. Gazze:
el-Câmiatü'l-İslâmiyye, 2000.

Kanlıdere, Ahmet. "Mercânî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/169-172. Ankara:
Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2004.

Kâsânî, Alâüddin. *Bedâiu's-Sanâi fî Tertîbi's-Şerâi*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-Arabî, 1982.

Kurat, Akdes Nimet. "Rus Hâkimiyeti Altında idil-Ural Ülkesi (Eski Kazan Hanlığı ve Başkurt İli XIX. Yüzyıla Kadar)", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 23/3-4, (1965), 91-126.

Kurat, Akdes Nimet. "Kazan Türklerinin Medeni Uyanış Devri", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Dergisi*, 24/ 3-4, (1966), 95-194.

Leknevî, Muhammed Abdülhay. *el-Fevâ'idü'l-behiyye fî Terâcimi'l-Ḥanefiyye*. nşr. M. Bedreddin Ebû Firâs. Kahire: Matbaatu's-Saâde, 1324/1906.

Maraş, İbrahim. *Türk Dünyasında Dinî Yenileşme (1850-1917)*. İstanbul: Ötüken Yayınları, 2002.

Mercânî, Ebû'l-Hasen Şihâbüddîn Hârûn b. Bahâiddîn. *Barku'l-Vamîd*, PDF: <https://darulkutub.com/uploads/books/fc795e87fc52c2564ba9ec782111c1757bc49465> (08.11.2022).

Merğînânî, Ebû'l-Hasan Ali b. Ebî Bekr. *el-Hidâye Şerhu Bidâyeti'l-Mübtedî*. Beyrut: Mektebetü'l-İslâmiyye, ts.

Muhaddis en-Nûrî, el-Hâc el-Mirzâ Hüseyin. *Müstedrekü'l-Vesâ'il ve Müstenbetü'l-Mesâ'il*. 1. Baskı, Kum: Müessesetü Âli'l-Beyt, 1407/ 1986.

Müslim, Ebu'l-Hüseyin Müslim b. Haccâc en-Nisâburî. *el-Câmiu's-Sahîh*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2016.

Nesâî, Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî. *es-Sünen*. thk. Ahmed Şemseddin, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2015.

Rızâeddin b. Fahreddin. *Cevâmiu'l-Kelim Şerhi*. Kazan: Tataristan Kitap Neşriyatı, 1916.

Rızâeddin b. Fahreddin. *Dinî ve İctimaî Meseleler*. çev. Ömer Hakan Özalp. İstanbul: Özgü Yayınları, 2017.

Rızaeddin b. Fahreddin. *Rihletü'l-Mercânî*. Kazan: Çirikov Matbaası, 1897.

Şehir b. Şeref. "Mercânî'nin Tercüme-i Hâli". *Mercânî*. nşr. Sâlih b. Sâbit Ubeydullin. 2-193. Kazan: Maarif Matbaası, 1915.

Taberî, Muhammed b. Cerîr. *Câmiu'l-beyân fî Te'vîli'l-Kur'ân*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1420/2000.

Taşğıl, Ahmet. "İdil Bulgar Hanlığı". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 21/ 472-474, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000.

Tirmizî, Muhammed b. İsâ. *es-Sünen*. thk. Hâlid Abdu'l-Ğanî Mahfûz. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2016.

Uluçay, Mustafa Çağatay. *İlk Müslüman Türk Devletleri*. 2. Baskı, Ankara: Milli Eğitim Basımevi, 1975.

Üçok, Bahriye. *İslam Tarihi Emeviler-Abbasiler*. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1979.

Yaran, Rahmi. "Bid'at". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6/ 129-131. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2008.

Assist. Prof. Hakan Tahtacı

Extended Summary

The Kazan Province was established on the territory of the former Bulgar State, where the Kazanka River joins the Volga River. The Kazan State covered a vast area, including Tatarstan, Chuvashia, Udmurt, Mari, Bashkortostan, and other regions. The population in the region consisted of Bulgars, Kazan Tatars, Uyghurs, and Finno-Ugric peoples. The adoption of Islam in the region became possible with the conversion of the Bulgar Khan Almış to Islam in 310/922. Following the Golden Horde, the Kazan State was founded but was destroyed by the Russians in 1552. Despite prolonged national and religious oppression, the Kazan Tatars, taking advantage of a partially moderate shift in Russian policy, strengthened their position in trade and led cultural developments. In the 18th century, a renewal movement in Kazan, initiated by a group opposing traditional education and innovations, aimed to preserve the religious and cultural identity of the Muslim-Turkic community in the Kazan region and eliminate innovations (bid'ah). One of the strong representatives of the renewal movement was considered Şihâbuddin al-Mercânî, who emerged as an influential Islamic scholar in the 19th century in the Kazan region with his works and students. In his work "Barku'l-Vamid," Mercânî discussed the Havl prayer, a congregational prayer unique to the Kazan region.

The Havl prayer is performed in the mosque with the muezzin's call after the obligatory evening prayer when news of someone's death arrives. After the prayer, the muezzin asks the congregation to donate the reward of their prayers to the deceased, and the congregation responds positively. Mercânî debated whether this practice was an innovation (bid'ah) or a recommended tradition (sunnah). Although he considered it an innovation in its current form, he suggested that with some modifications and corrections, it could be transformed into a recommended tradition. Mercânî presented three narrations related to the Havl prayer. The first one is seeking refuge in prayer in frightening situations, a practice attributed to Prophet Muhammad (Peace and blessings be upon him). The second narration involves Ibn Abbas (May Allah be pleased with him.) praying two rak'ahs when he received news of his brother's death during a journey. The third narration suggests giving charity or, if not possible, performing two rak'ahs of prayer on the first night of the deceased's death. Mercânî 's citation of a Shia tradition related to the Havl prayer, resembling a practice called "vahshat" prayer, indicates the influence of Shia sources in the region. While Mercânî acknowledged that the Havl prayer had some basis, he criticized its current form for lacking proper religious evidence. He categorized it as an "apparent innovation" that gives the impression of having evidence while being devoid of it. Therefore, he suggested that the Havl prayer, despite appearing to have some basis, could be considered a relative innovation without solid evidence.

Mercânî presents three narrations for the Havl prayer. The first is the act of seeking refuge in prayer in a frightening situation. Indeed, the narration that "the Prophet Muhammad sought refuge in prayer when faced with a frightening matter" is reported with similar wording by Tabari, Abu Dawood, Ahmad ibn Hanbal and Beyhaki. The second narration involves Ibn Abbas, who, upon receiving news of his brother Qusem's death during a journey, dismounted from his camel and prayed two rak'ahs. Although there is no deficiency in the authenticity of this narration, Ibn Abbas's act of praying based on the verse "Seek help through patience and prayer. Indeed, prayer is difficult except for the devoutly submissive" indicates that he prayed not to donate the reward to his deceased brother but to show patience in a challenging situation before Allah.

The last proof that Mercânî, brings regarding the matter is the narration: "A friend (Wali) gives something easy on the night of the first day of death. If he is not able, he performs two rak'ahs of prayer and donates the reward." Mercânî's evidence, different from the proofs of the Hanafis, regarding the donation of the reward of the prayer to the deceased, reveals a different aspect of the issue. Upon examination, it becomes apparent that the expression Mercânî narrates from *Aynu'l-Ilm* is actually based on Imami Shia works. This prayer, known as the "vahshet" prayer in Shia sources and accepted as a permissible act of worship, is supported by some narrations claiming to trace back to Prophet Muhammad through Huzeyfe bin Yeman. The fact that these narrations are transmitted without a chain of narrators and sourcelessly in Shia hadith sources and then find their way into Sunni jurisprudence and ethical works through the brief mention in *Aynu'l-Ilm*, a work not mentioned by Imam Ghazali, is an example of the transition of Shia narrations into Sunni literature. Imamzade, known to have served as a mufti and preacher in Bukhara, where he had close ties to knowledge, might have contributed to the establishment of this practice in the Kazan region. It can also be said that the widespread acceptance and legitimacy of the Havl prayer as a hadith work among the people of Kazan is associated with *Aynu'l-Ilm*, which is considered a hadith work among the Kazan locals and is frequently studied in madrasas.

Without debating the influence of Shia sources, the practice of performing the Havl prayer as described by Mercânî appears permissible within the Hanafi doctrine. However, despite giving the impression of being based on some religious evidence, it seems to lack proper evidence in its actual implementation. Therefore, it is possible to categorize the Havl prayer, which appears to have some basis while being devoid of solid evidence, as an "apparent innovation" included in the category of relative innovations that give the impression of having evidence.

Keywords: Hadith, Narration, Tadjîd, Hawl Prayer, Mercânî, Bid'ah.

Hâbuddin el-Mercânî'nin Kazan Bölgesinde Kılınan Havl Namazı Hakkındaki Görüşlerinin Değerlendirilmesi

Dr. Öğr. Üyesi, Hakan Tahtacı

Geniş özet

Kazan vilayeti, Volga nehrinin Kazanka nehrine katıldığı bölgede eskiBulgar Devleti toprakları üzerinde kurulmuştur. Kazan Devleti, Tataristan, Çuvaşistan, Vot, Mari, Başkırdistan ve diğer bölgeleri içeren geniş bir alanda yer alır. Bölgedeki nüfus, Bulgarlar, Kazanlılar, Uygurlar ve Fin kavimlerinden oluşur. İslam'ın bölgede benimsenmesi, Bulgar Hanı Almış'ın Müslüman olmasıyla (310/922) mümkün olmuştur. Altın Orda Devleti'nin ardından Kazan Devleti kurulmuş, ancak 1552'de Ruslar tarafından tamamen yıkılmıştır. Kazanlılar, uzun süren millî ve dinî baskı sonrası, Rusların kısmen ılımlı yönde politika değişikliğini fırsat bilerek ticarete güçlenmiş ve kültürel gelişmelere öncülük etmişlerdir. 18. Asırda Kazan'da tecdid hareketi, geleneksel eğitime ve bid'atlara karşı çıkan bir grup tarafından başlatılmıştır. Tecdid hareketinde, Kazan bölgesindeki Müslüman-Türk topluluğunun dini ve kültürel kimliğini koruma ve bid'atlerden kurtulmuş bir düzen vurgusu yapılmaktadır. Tecdîd hareketinin güçlü temsilcilerinden biri kabul edilen Şihâbuddin el-Mercânî, eserleri ve talebeleri ile 19. yüzyılda Kazan Bölgesi'nde etkili bir İslam âlimi olarak öne çıkar. O, Kazan Türkleri arasında farz-ı ayn mesabesinde telakki edilerek cemaat ile kılınan Havl namazını Barku'l-Vamîd isimli eserinde konu edinmiştir. Sadece Kazan bölgesinde kılındığını bildiğimiz Havl namazı hakkında bölge âlimleri dışında bir beyânın bulunmaması öncelikle Mercânî'nin bu konuda görüş ve delillerini aktarmayı gerekli kılmaktadır. Buna göre Kazan bölgesinde bir kimse vefat ettiğinde veya vefat haberi geldiğinde, akşam namazının farzı kılındıktan sonra mescitte müezzinin nidasıyla cemaatle iki rek'at namaz kılınmaktadır. Namazdan sonra müezzin cemaate “Kıldığınız namazların sevabını falanca kimseye bağışlar mısınız?” diye sorduğunda cemaat “bağışladık” diye karşılık vermektedirler. Mercânî bu âdetin bid'at mi yoksa sünnet mi olduğu konusunda fikirler geliştirmiştir. Her ne kadar Kazan'da uygulandığı şekilde bu amelin bid'at olduğunu düşünse de halkın genelinin mutad ameli olan bu fiil karşısında olumsuz bir tavır sergilemek de kendi dönemi için hassas bir durum haline gelmiştir. Mercânî, havl namazının kendi bölgesinde uygulanış şekliyle bir bid'at ancak bazı ilavelerin çıkarılması ve bazı eksikliklerin tamamlanması ile bir sünnete dönüşeceği kanaatindedir. Buna göre bir kimsenin vefat haberi ulaştığında namaz kılma ve sevabını bağışlama ameliyesi devam ettirilmelidir. Namazı belli bir vakte tahsis etmek, sadece iki rek'at olarak eda etmek ve cemaatle kılmak ise bu fiili bid'at haline getirmeye sebep olmaktadır.

Mercânî'nin havl namazı için üç rivâyete yer vermektedir. Bunlardan birincisi korkutucu bir durumda namaza sığınma ameliyesidir. Nitekim “Hz. Peygamber korkutucu bir iş olduğunda namaza sığınır” rivâyetinin Taberî, Ebû Dâvud, Ahmed b. Hanbel ve Beyhakî tarafından benzer lafızlarla nakledildiği görülmektedir. İkincisi ise İbn Abbas'ın seferde iken kardeşi Kusem'in vefat haberi

kendisine ulaşınca devesinden inip ve iki rek'at namaz kılması ile ilgili rivâyettir. Her ne kadar bu rivâyetin sıhhatinde bir eksiklik olmasa da İbn Abbas'ın bu namazı "Sabrederek ve namaz kılarak (Allah'tan) yardım dileyin. Şüphesiz namaz, Allah'a derinden saygı duyanlardan başkasına ağır gelir" âyetini dayanarak kılması, kıldığı namazın sevabını ölen kardeşine bağışlamak yerine zor bir durumda Allah'a karşı sabrını göstermek amacıyla olduğunu ihsas ettirmektedir. Mercânî'nin konu hakkında getirdiği son delil ise "Veli -ölümün gerçekleştiği- ilk günün gecesinde kolayına gelen bir şeyi tasadduk eder. Eğer buna gücü yetmiyorsa iki rek'at namaz kılar ve sevabını bağışlar" rivâyetidir. Hanefilerin delillerinden farklı olarak Mercânî'nin kılınan namazın sevabının ölüye bağışlanması yönünde getirmiş olduğu delil, meselenin farklı bir yönünü ortaya çıkarmaktadır. Bu rivâyet incelendiğinde Mercânî'nin nakıs olarak Aynu'l-İlm'den naklettiği ibârenin aslında İmâmîyye Şîa eserlerine dayandığı ortaya çıkmaktadır. Şîa âlimler tarafından vahşet namazı adıyla anılan ve mübah bir ibadet olarak kabul edilen bu namaz, Huzeyfe b. Yemân yoluyla Hz. Peygamber'e dayandığı iddia edilen bazı rivâyetlerle Şîa hadis kaynaklarında desteklenmektedir. Hanefî İmâmzade'nin Şîr'âtü'l-İslâm isimli eserinde ve Gazzâlî'nin İhyâ'da nakletmediği halde eserine muhtasar olarak yazılan Aynu'l-İlm isimli eserde, bu rivâyetlerin senedsiz ve kaynağı olmadan sünnet vasfıyla nakledilmesi Şîa rivâyetlerinin Sünnî fıkıh ve ahlâk eserlerine geçişine bir örnek mahiyetindedir. İmâmzade'nin Buhâra'da müftü ve vaizlik görevlerinde bulunduğu bilinmektedir. İlmî yönden Buhâra ile sıkı ilişki içinde olan Kazan bölgesinde bu âdetin İmâmzade'nin eseriyle yerleşmiş olma ihtimali mevcuttur. Ayrıca Kazanlılar arasında hadis eseri olarak kabul edilen ve medreselerde çokça okutulan Aynu'l-İlm eseriyle de havl namazı amelinin yaygınlaştığı ve meşrulaştığı söylenebilir.

Şîa kaynaklarının etkisi tartışılmaksızın Mercânî'nin tarif ettiği şekilde bu namazın kılınması Hanefî doktrinince mübah bir ibadet görüntüsündedir. Ancak Havl namazının bazı yönleriyle dinî bir delile dayanıyormuş intibayı vermesine rağmen uygulandığı biçimiyle delilden mahrum olduğu da görünmektedir. Bu sebeple havl namazının delilden mahrum olduğu halde bir delile dayanıyormuş intibayı veren bid'atler olarak kategorize edilen bid'at-ı izâfî içerisine dâhil edilebileceğini söylemek mümkündür.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Rivâyet, Havl Namazı, Tecdîd, Mercânî, Bid'at.